

Foren les patzeries de l'època moderna símbols de concòrdia? Reflexions entorn de les relacions pirinenques (segles XVI-XIX)

El 1986, Jean-François Le Nail acabava amb aquestes paraules la presentació de l'edició de les actes d'una important trobada sobre les lligues i patzeries: *"Le recueil de ces actes serait ainsi un nouveau moyen d'entretenir le vieil esprit d'accord et d'entente entre les vallées des Pyrénées, sans distinction de frontières, et [d'apporter] notre pierre à l'édifice de ce que le Colonel Druène a si bien appelé la pax pyrenaica"*.¹ Aquesta darrera expressió, paral·lela i copiada de *pax romana*² com ho foren igualment les expressions *Pax Britannica* aplicada al segle XIX i *Pax Americana* pel segle XX, no pot ser equiparada a la que li donà el seu model, ni a les dues altres que la copiaren. En efecte, si *Pax Romana* sol referir-se a una situació tocant l'imperi romà, designa la pau –relativa, a més a més– imposada des de dalt als pobles conquistats per Roma, potència vista com a pacificadora de les tensions entre pobles. Ara bé, ens sembla que la situació pirinenca, a partir del segle XVI, es precisament molt diferent.

Quan, el 1910, Henri Cavaillès conclou d'aquesta manera l'article fundador que dedicà a les lligues i patzeries: *"[les traités de lies et passerries] permirent aux montagnards de se protéger contre les dangers de la guerre [...]. Ils furent même une gêne très sérieuse pour les gouvernants et [...] une véritable limitation de la souveraineté des rois. [...] Les traités de lies et passerries ne pouvaient être et ne furent qu'une suprême protestation du particularisme montagnard contre la centralisation grandissante"*³ no és tot el contrari que descriu? No és una pau imposada des de dalt sinó construïda des de baix per les poblacions elles mateixes que la necessitaven mentre que els dos grans estats veïns de "vocació" centralitzadora, ells, el que necessitaven era la guerra que els permetia existir i demostrar les seves respectives forces, cercant l'hegemonia, tot assegurant-se un millor control del que consideraven ser les seves fronteres.

Patrici Pojada,
catedràtic d'Història
Moderna de la
Universitat de
Perpinyà - Via
Domitia, FRAMESPA,
Universitat de Tolosa,
CNRS

Nogensmenys, no podem negar que l'objectiu de les patzeries era el manteniment de la pau i que, doncs, van intentar d'assegurar durant segles una mena de pau pirinenca. Una vertadera pau o sols una fràgil protecció en temps de guerra entre monarquies? Nascuts de la guerra, els tractats de lligues i patzeries poden ser considerats com un símbol de concòrdia entre les valls? El nostre propòsit és entendre la complexa relació que els convenis entretenien amb la guerra i la pau. Per això, posarem atenció al paper fundador dels conflictes en l'elaboració dels tractats, després a la manera en què foren aplicats durant les guerres i, finalment a l'evolució que se'n desprèn en temps de pau.

I. Les patzeries, fruit de la guerra entre monarquies

Els historiadors consideren generalment que les patzeries tenen el seu origen a l'edat mitjana, en les paus entre valls que depenguin del mateix sobirà o de dues sobirania diferents. Entre valls de dos estats diferents, les més antigues expressament conegudes són els de 1314 que unien Sant Saví de Bigorra i Pantigosa, a l'Aragó.⁴ Segons l'historiador del dret Jacques Poumarède, encara al final de l'època medieval eren convenis sobretot pastorals.⁵ Malgrat tot, si en efecte podem dir que les concòrdies entre valls del mateix vessant, una mica més antigues,⁶ eren vertaderament pastorals, no podem considerar que els acords entre valls de sobirania diferents ja tenien un altre significat, més "polític"? En aquest sentit, la querimònia atorgada a la Vall d'Aran pel rei Jaume II el 1313 mencionava al seu article XIV que els homes de la vall acostumaven signar pau i treva, cada any, amb el comte de Comenge i altres veïns.⁷ Referint-se a aquest privilegi fonamental per als habitants de la vall aranesa, Joan Reglà escrigué que *"Las relaciones pastorales eran, por otra parte, ininterrumpidas, lo que imponía un "modus vivendi" entre ellos. Los araneses firmaban paces o treguas anuales con Comminges i Couseráns, reservándose Jaime II en la "Querimonia" la facultad de revisar los acuerdos y revocarlos en su caso"*.⁸

El que explica la querimònia aranesa de 1313 té molt a veure amb les patzeries. També, hi veiem el paper no gens menor que hi jugaria el poder sobirà, que, com precisa el mateix Joan Reglà, podia revocar els acords. Al final de l'edat mitjana, segons Jacques Poumarède, no seria el cas general. Per ell, les *"autorités supérieures"* eren gairebé totalment absentes, la confirmació no els era sol·licitada i, afegeix, *"Lorsque les pouvoirs supérieurs cherchent à s'en mêler, leurs ordres ne sont pas respectés. Ainsi, l'annulation de 1417 par le roi de France Charles VI de la passerie de 1390 entre Barèges et Broto est restée apparamment lettre morte"*.⁹ Però, aquest exemple de temptativa mancada no ensenyaria, precisament, que les monarquies tenien un paper important? I, de retruc, que els interessos de les poblacions que ocupaven cada banda de la zona fronterera no contrariis als dels estats que exercien llur sobirania política? Més enllà, el que porten aquests tractats medievals és la cultura del pacte i de la negociació en la qual la societat pirinenca s'immergia. Jean-Pierre Barraqué ho explicava molt bé quan escrivia que *"[les lligues i patzeries] constituent la version communautaire et rurale du pacte qui domine très largement la société béarnaise. [...]"*

[La pau] se definit donc comme un acord" i és "un compromís negocié" i no pas un "règlement imposé".¹⁰

A partir del començament de l'època moderna, les coses van canviar de mica en mica però, finalment, radicalment. El caràcter polític dels convenis de paus es va afirmar, en un context de guerres de més en més freqüents entre dues grans monarquies, la hispànica i la francesa, que lluitaven per l'hegemonia europea. I, paral·lelament, aquests estats posaven en dubte els fonaments dels acords i els replantejaven de tal manera que venien de més en més fràgils. L'estudi de les patzeries modernes mostra com pels estats representaven un perill en llur voluntat de controlar els territoris fronterers i erigir una frontera cada vegada més lineal. En aquest camp, els objectius de les monarquies resultaven totalment contraris als de les poblacions pirinenques que necessitaven les patzeries per continuar tenir relacions regulars, fins i tot quotidianes, amb els veïns de l'altre costat de la frontera, que sigui pel comerç o pel pastoralisme. No és gens estrany, per tant, que les dues grans patzeries simbòliques, les de 1513 (del Plan d'Arrem) i de 1514 (de Canfranc), siguin signades precisament al moment d'un dels grans episodis bèl·lics que tocaren els Pirineus. En juliol de 1512, les tropes castellanes envaïren el regne de Navarra i entraren a Pamplona. Al mes d'octubre, l'exèrcit francès vingué a donar suport als navarresos però a la primavera de 1513 els francesos es retiraren. Abandonats, els navarresos veieren confirmada l'annexió a la Castella de la part sud pirinenca del regne a les Corts de Burgos de 1515. A més de posar fi a la temptativa de la família dels comtes de Foix-Albret d'establir una mena d'estat transpirinenc,¹¹ aquests esdeveniments significaren inestabilitat a la frontera i dificultats per mantenir relacions comercials. Així, no sorprèn que trobem referències a les guerres i a la pau als tractats de 1513 i 1514 que tenien com a objectiu garantir el lliure comerç, les comunicacions tant en temps de guerra com de pau i la lliure circulació dins el districte de les lligues i patzeries (article II del tractat de 1513).

Més tard, després de la recuperació de Barcelona pels castellans al final de 1652, en 1653, la vall d'Àneu, el Pallars i el Coserans, i en 1654 l'Aran i el Castillonès, renovaren les seves patzeries en el context dels últims anys de la guerra francoespanyola iniciada el 1635.¹² Aquests pactes foren autoritzats pels sobirans, Lluís XIV i Felip IV, fet que suposa una limitació important de la capacitat d'actuació dels muntanyencs. Hi trobem els articles habituals en aquest tipus de tractat confirmant la voluntat de continuar tenint relacions malgrat la guerra entre les dues monarquies. L'article I ho explicita: "Primerament, convenen y en bona fe prometen la una part a l'altra, *ad invicem et vicissim*, que tindran, guardaran y observaran entre elles una bona pau, tranquil·litat y concòrdia, com deuen y estan obligats a viurer com a bons behins; y en lo que atoque al comers de comprar y vendre, anar y tornar, dins los límits y districtes de dites paseries, sie com fins vui, y se és acostumat en altres temps semblants al present, ço és de guerres en dits regnes de Fransa y lo present de Espanya". De durada il·limitada, per continuar vigents, havien de ser ratificats cada tres anys entre Àneu i Coserans i cada any entre Coserans i Aran.

Fruit de la guerra, com les patzeries visqueren els llargs episodis bèl·lics del segle XVII?

II. De la dificultat per fer respectar els tractats

Com la concòrdia entre poblacions de cada banda dels Pirineus va poder subsistir mentre que les monarquies hispànica i francesa s'afrontaven? Les confirmacions de les patzeries que coneixem per la documentació són un índex de llur aplicació o, al contrari, de les dificultats que patiren a causa de les guerres? Més concretament, el comerç, vital per moltes valls pirinenques, va poder continuar sense entrebanc?

Les valls confirmaren més d'una vegada durant el segle XVII els seus privilegis com ja ho constata al començament del segle XX l'arxiver Felix Pasquier quan s'interessà per les confirmacions dels tractats entre les valls de Vic de Sòs (Pais de Foix) i Vall Ferrera i Tor (Pallars): explicava que, periòdicament, els catalans acudien a l'altre costat de la frontera política, a renovar les paus.¹³ Per la Vall d'Aran, diversos fons arxivístics conserven les ratificacions de les patzeries entre el terçó de Pujòl (Salardú) i la vila de Seix (Coserans)¹⁴ però aquests rastres documentals plantegen un problema important. En efecte, si ens basem en la renovació quasi general de les patzeries de 1653 i 1654,¹⁵ les confirmacions haurien de celebrar-se cada any, per Sant Joan, amb l'enviament de dos cònsols de Seix a Salardú, com ho hem esmentat més amunt. Ara bé, la documentació, fins i tot els comptes consulars de Seix que enregistren les despeses lligades a aquells "viatges diplomàtics" entre valls i que doncs haurien de ser complets, no deixen entreveure una tal regularitat. Ans al contrari, ja que les confirmacions documentades concerneixen només alguns anys amb una acceleració a partir dels anys 1680. Una cronologia molt semblant es desprèn de les confirmacions entre Aran i Comenge com de les llicències donades als aranesos per anar a la fira fronterera de Sant Beat conservades a l'Arxiu general d'Aran. En tot cas, no sembla que sigui un mer atzar com ho posa de manifest la taula següent que contraposa aquestes confirmacions amb la cronologia de les guerres.

Dates confirmacions lligues i patzeries entre Seix i Salardú	Dates confirmacions lligues i patzeries amb Comenge	Dates confirmacions privilegis per anar a la fira de Sant Beat	Dates dels conflictes bèl·lics
1667	1668		Guerra de Devolució (1667-1668)
1670	1671		
1677			Guerra d'Holanda (1672-1678)
1684	1684	1684	Guerra de Luxemburg (1683-1684)
		1685	
1686, 1687, 1688, 1690, 1691, 1694	1689, 1692, 1694	1689, 1690, 1691	Guerra dels Nou Anys (1686-1697)
		1699	
1703, 1704		1704	Guerra de Successió d'Espanya (1702-1714)

Taula - Confirmacions de les lligues i patzeries entre Aran, Comenge i Coserans, i conflictes entre monarquies al final del segle XVII

En el darrer terç del segle XVII, mentre que les guerres representen 53% del període, el 82% de les confirmacions s'emmarquen en un període de guerres. Sigui han deixat més proves documentals en aquells moments específics, sigui han estat més freqüents en temps de guerra malgrat la normativa de jurar-les cada any. En ambdós casos, el paper de les guerres hi és evident. Per exemple, durant la guerra de Luxemburg (1683-1684), Salardú i Seix intercanviaren diverses cartes informant-se mútuament de la situació tocant la revalidació dels pactes.¹⁶ En una d'elles, els aranesos escriuen: "nosaltros també tenim l'orde de nòstron virrey per a que pugam firmar nostres passerries segons de tot temps abem acostumat". Així, el 25 de juny 1684, Salardú rebé un cònsol de Seix que vingué a prestar el jurament de la pau. Però aquest cas, com els altres, ensenya que la renovació dels pactes no era automàtica i que necessitava els acords dels poders centrals¹⁷ i llargues negociacions. Els conflictes, a l'origen dels tractats de lligues i patzeries, posen de manifest que les monarquies no jugaven un paper menor, en tot cas havien de donar el vist i plau per que els pactes poguessin tenir validesa. És clar que, en temps de guerra, els sobirans no donaven per fetes les confirmacions.

Algunes vegades no hi havia simultaneïtat de les decisions entre les dues bandes de la frontera política, fet que generava una situació complexa ja que una part tenia l'autorització per signar els tractats i l'altra, no, i, per consegüent, el comerç no podia funcionar normalment per falta de vigència dels acords. És el que passà en 1674 quan els aranesos saberen que els habitants de Sant Beat havien obtingut el permís del rei de França per signar les patzeries. Els aranesos, que necessitaven la llibertat comercial amb els comengesos hagueren d'enviar dos diputats a Barcelona i, després, com que l'autorització no arribava, un síndic a Madrid.¹⁸ Sense dubte, a més d'energia i de temps, aquestes gestions ocasionaren despeses però l'aposta era molt important pels fronterers que, en part, vivien gràcies al comerç transfronterer. Malgrat l'existència dels tractats de lligues i patzeries l'antiguitat dels quals les poblacions reivindicaven sempre, les guerres afectaren aquesta activitat essencial: així, entre juny del 1667 i febrer del 1668, durant la Guerra de Devolució,¹⁹ s'interrompé completament el comerç entre l'Aran i Comenge enregistrat pels notaris de Sant Beat.²⁰ Nogensmenys, el visitador reial francès Louis de Froidour, reformador dels boscos, trobant-se al Coserans a l'estiu de 1667, quan començà la guerra, veié com els muntanyencs aplicaven les lligues i patzeries, havent-se informat recíprocament dels perills. En una carta seva, aquest representant del rei Lluís XIV descriu precisament el que passà:

Je vis descendre de la montagne quantité de bestiaux de toute sorte [qui] appartenait partie aux habitants de Seich [Seix] et partie aux habitants de plusieurs autres lieux du Couserans [que tornaven de Catalunya on passaven l'estiu]. Ils me dirent que c'était la publication qui avait esté faite de la guerre que les Espagnols avaient déclaré aux Français qui en était la cause, et que les frontaliers d'Espagne les avaient avertis de se retirer de crainte qu'on leur courrust sus.²¹

Hem dit que "nogensmenys" (sic) Froidour fou testimoni de l'aplicació dels convenis al començament de la guerra però nogensmenys o com a prova de les conseqüències

de la guerra sobre les relacions pirinenques? En efecte, si les patzeries s'apliquen quan els fronterers avisen els veïns de l'altra banda que hi ha perills, això significa que la guerra, ella, és ben present malgrat la voluntat declarada per la gent de la frontera de mantenir la pau en temps de guerra. I la guerra, en aquest cas, vol dir presència real i concreta dels estats monàrquics, malgrat que els fronterers, ells, no participin en la guerra directament.

III- Les patzeries i la pau

El començament del segle XVIII és sinònim de canvi radical cap a la decadència de les patzeries. Durant el període precedent, ja no mancaren els episodis en els quals els estats monàrquics, ajornant l'aplicació dels tractats, afirmaren llur sobirania en un domini on les valls haurien hagut de jugar el paper principal. La intromissió dels poders centrals l'hem posada de relleu particularment en el moment de les confirmacions i renovacions dels convenis que havien de garantir la pau entre valls. En aquest moviment, les guerres de final segle XVII i la guerra de Successió d'Espanya foren decisives. En aquest sentit, el cas aranès és molt significatiu. Més d'una vegada durant la guerra, el comerç fou interromput i aquestes ruptures foren armes de guerra destinades a pressionar la població. Amb tot, els aranesos, un temps afectes als Àustria però totalment dependents del regne de França per alimentar-se, passaren al Borbó per evitar l'asfíxia econòmica de la vall. Aquest cas ensenya com els interessos locals no tenen pes respecte als de la monarquia fins i tot si són privilegis que havien de ser reconeguts i respectats pels poders centrals. Ho foren quan no posaven en dubte un poder monàrquic cada vegada menys pactista mentre que la *cultura del contracte* caracteritzava les societats pirinenques.

Seria el retorn de la pau un moment més favorable a les patzeries i per què no el seu triomf ja que encarnaven, elles mateixes, les exigències de la pau? Al final de l'any 1711, la guerra s'allunyà dels Pirineus; les lligues i patzeries tornaren a ser vigents esperant els tractats de pau de 1713-1714. Torna, la situació, a *la normal*. Si ens fixem encara un cop en el cas aranès –emblemàtic en molts sentits–, no fa cap dubte que no és ben bé el que passà ja que els esdeveniments posen de manifest que, malgrat la pau i l'existència teòrica dels privilegis, el comerç va conèixer moltes traves en raó de la seva aplicació si més no molt restrictiva,²² i això durà.

En 1740, el rei de França encara no havia confirmat els privilegis comercials aranesos. En 1756, encara, els aranesos es queixaven que no eren respectats els seus privilegis per part de la monarquia francesa. Però no sols això sinó que, també, els cònsols de la vila fronterera de Sant Beat, on els aranesos solien anar a abastar-se als mercats i a les fires, crearen un nou impost de pontatge tot explicant que no era contrari a les lligues i patzeries encara que dificultés molt el comerç.²³ Podem veure en aquest assumpte un canvi de percepció dels privilegis fins i tot a nivell local com si, ara, les relacions privilegiades mantingudes durant segles malgrat la frontera política no interessaven, o interessaven menys. I no és un fet aïllat. Una cosa semblant va afectar els habitants de Sallent de Gállego (vall de Tena, Aragó) que es queixaren en 1736

que els bearnesos de la vall d'Aussau els volguessin fer pagar una nova imposició (dret de porta). Les queixes van perdurar molt de temps ja que la documentació en fassments periòdics almenys fins a 1786. En aquest cas com en l'aranès, són els súbdits del rei d'Espanya que apareixen perjudicats erigint-se en defensors de les patzeries i denunciant que les mesures que patien dificultaven el comerç entre les valls no fent cas dels antics convenis que ells volen fer aplicar. L'única cosa que van obtenir els aragonesos fou que les autoritats franceses obligaren que el tauler del dret de porta enganxés un cartell portant les tarifes del dret però no el pogueren fer suprimir.²⁴

També entre la Vall Farrera i Vic de Sòs, a partir del segon terç del segle XVIII, les tensions i la violència entre ambdues comunitats augmentaren.²⁵ Entre altres problemes de relacions, la qüestió del manteniment dels camins que permetien de creuar la muntanya s'havia convertit en tema de disputes recurrents entre les dues bandes de la carena. Així, pretextant camins dolents, els catalans van refusar en 1737, encara en 1741, d'anar a Vic de Sòs a jurar els convenis. A més a més, cal dir que la monarquia francesa no semblava gens convençuda que havia d'ajudar els de Vic de Sòs per tal de millorar els camins, preferint privilegiar l'eix del Pimorent, més important pel comerç.

A través aquests exemples plaçats en temps de pau entre monarquies, entenem que, a partir del segle XVIII, el comerç entre valls de cada banda dels Pirineus no tenia la mateixa importància que durant els segles precedents. Així, alguns territoris no posaven tota l'energia en la renovació dels antics pactes. Paral·lelament, les polítiques monàrquiques tenien la voluntat de crear mercats interiors per la construcció de carreteres que havien de vincular més fàcilment les altes valls amb les viles de la plana. Coneixem prou bé, en aquest sentit, la política iniciada a Gascunya per l'intendent d'Etigny a partir de la segona meitat del segle XVIII que va fer construir diverses carreteres.²⁶ No fa cap dubte que aquesta nova xarxa de comunicació tenia com a objectiu d'orientar el comerç cap al mercat francès mentre que de l'altre banda de la frontera política els Borbons d'Espanya promovien una política proteccionista per tal de desenvolupar la producció interior. De tot això, les relacions transpirinenques no foren guanyadores.

A tot arreu, a causa de mesures locals o monàrquiques, observem una degradació de les relacions i del respecte dels acords esdevinguts coses sense gaire importància. A poc a poc, els convenis perderen el seu contingut més *polític*, el d'ajornament de les guerres que havia donat a les valls un paper quasi diplomàtic i merament simbòlic, el de ser neutres en temps de guerra entre monarquies de les quals formaven part. Les relacions entre la comunitat coseranesa de Seix i l'Aran ho exemplifiquen clarament: les patzeries confirmades en 1744 s'han limitat als pactes pastorals i, durant els decennis següents només foren validats en 1767.²⁷ El mateix fenomen s'observa en les relacions entre Broto (Aragó) i Varetja (Bigorra) al mateix moment.²⁸

Del començament dels anys 1720 fins als anys 1790, els Pirineus conegueren la pau, sotmesos a dues monarquies borbòniques aliades. Era un canvi total respecte als dos segles precedents de conflictes gairebé continus. Les patzeries nascudes precisament

per evitar els riscos de les guerres van patir la pau... Una paradoxa aparent. La decadència va continuar al segle XIX emparant-se en el nacionalisme dels estats i el discurs de les notabilitats locals que, com a relleu dels poders estatals i havent integrat l'existència d'una frontera, posaven en dubte la legitimitat de pràctiques considerades d'un altre temps.²⁹ Fins i tot folkloritzades, les patzeries havien viscut.

Símbols de concòrdia, les lligues i patzeries ho són sense dubte. Mena de pau i treva del món agro-pastoral, nascuts de la guerra, per a ajornar-ne els efectes negatius més que per a mantenir la pau,³⁰ aquests convenis posen de manifest la voluntat de les poblacions pirinenques de "viure en bons veïns" com "sempre [han] acostumat" de la manera que ho solien afirmar els signataris dels pactes ells mateixos.³¹ Nogensmenys, aquesta concòrdia era molt fràgil i no sempre s'avenia amb la realitat. En efecte, en els fets, la guerra era ben present entre valls. No sols la guerra que afrontava les dues monarquies sinó també, i primer, la que interessava les valls entre elles. De fet, no mancaven el que podríem anomenar operacions de ràtzia d'una vall a l'altra, aprofitant molt sovint un context de guerra però algunes vegades en període de pau.³² I no cal que insistim en el paper del bandolerisme que, ell mateix, entretenia un context de conflictivitat latent. En aquests casos, no és ben segur que sigui la concòrdia que regulava les relacions entre valls. No obstant, no és cert que aquestes violències siguin específiques a valls pertanyent a monarquies diferents sinó que s'emmarcaven en el que Christian Desplat anomenà "la guerra oblidada"³³ o sigui les violències pastorals i els "conflictes de veïnatges".³⁴

Finalment, quan s'instal·là la vertadera *Pax Pyrenaica*, la que fou imposada pels Borbons al segle XVIII, no fou en detriment de les poblacions locals que, a poc a poc, hagueren d'acceptar la frontera política? O, dit d'una altra manera, no fou la pau entre les dues monarquies, un dels últims episodis del despoderament de les valls per part de poders centrals allunyats?

Notes

- 1- J.-F. LE NAIL "Présentation". *Lies et passerries dans les Pyrénées. Facerías en los Pirineos*, Tarba, BCP, 1986, p. IX. L'expressió "Pax Pyrenaica" l'utilitza Bernard Druène a la seva comunicació "Les lies et passerries spécialement pendant la guerre de Succession d'Espagne" presentada en 1954 al segon Congrés internacional d'estudis pirinencs (Luixó-Pau), reeditada a *Lies et passerries dans les Pyrénées*, op. cit., p. 107.
- 2- B. Druène compara clarament els dos conceptes: "à la Pax Romana [les lies et passerries] ont fait succéder la Pax Pyrenaica" escriu.
- 3- H. CAVAILLÈS "Une fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime. Les traités de lies et passerries". *Revue Historique*, set.-des. de 1910, p. 276.
- 4- H. CAVAILLÈS, art. cit., p. 10.
- 5- J. POUMARÈDE "Les passerries pyrénéennes. Une autonomie à l'épreuve du centralisme monarchique". *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII. Homenatge al professor Jesús Lalinde Abadía*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, reeditat dins *Itinéraire(s) d'un historien du droit. Jacques Poumarède, regards croisés sur la naissance de nos institutions*, article reunits i editats per Jean-Pierre Allinne, Tolosa, Méridiennes, 2011, p. 47.
- 6- H. CAVAILLÈS, art. cit., p. 10-11, esmenta les concòrdies Banheras de Bigorra i Lavedan de 1171-1175 o les entre les dues valls bearsneses d'Aspa i Aussau de 1187.
- 7- J. REGLÀ CAMPISTOL *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*. Madrid, CSIC, 1951 (reedició, Tremp, Garsineu, 2007, p. 250); M. À. SANLLEHY I SABI "La Querimònia (1313): un referent en la història de la Val d'Aran". Barcelona, IEC, 2015, p. 53.
- 8- J. REGLÀ CAMPISTOL, op. cit., p. 250.
- 9- J. POUMARÈDE, art. cit., p. 47.
- 10- J.-P. BARRAQUÉ *Le Martinet d'Orthez. Violence, pactes et pouvoir judiciaire en Béarn à la fin du Moyen Âge*. Biarritz, Atlantica, 1999, pp. 40-41. El mateix autor ha continuat la seva interessant reflexió a l'article "Du bon usage du pacte : les passerries dans les Pyrénées occidentales à la fin du Moyen Âge". *Revue Historique*, abril-juny de 2000, p. 307-334 on escriu: "[La pau] est le fruit d'une négociation directe entre communautés qui envisagent tranquillement de laisser de côté le pouvoir politique. Ce dernier apparaît simplement comme le garant de la paix ainsi conclue".
- 11- Tema estudiat per C. BOURRET *Un royaume "transpyrénéen"? La tentative de la maison de Foix-Béarn-Albret à la fin du Moyen Âge*. Aspèth, Pyrègraph, 1998, p. 98-100.
- 12- E. MOLINÉ "Tractat de pau entre valls pirinenques: unes passerries de 1653 i 1654". *Urgellia*, XI, 1992-1993, p. 185-208 i "Les passerries de 1653 i la vall de Cardós". *Urgellia*, XIII, 1996-1997, p. 553-558.
- 13- F. PASQUIER "Épisodes des relations entre la vallée de Vicdessos et les vallées voisines de la Catalogne aux ^{xv}^e et ^{xvii}^e siècles. Lies et passerries". *Bulletin de la Société Ariègeoise des Sciences, Lettres et Arts*, 1921, p. 193-198.
- 14- Per exemple, Arx. dep. Ariège, 136 E sup. CC 14 i 136 E sup. HH 5.
- 15- Diem "quasi general" ja que és la renovació del tractat de 1513 però limitada al Coserans, Castillonès, Vall d'Àneu i Vall d'Aran, com ho hem vist.
- 16- Arx. dep. Ariège, 136 EDT/EE 2.
- 17- En el cas que acabem d'esmentar, són els representants dels poders centrals com el bisbe de Rius de Bolbestre i el virrei; en altres ocasions, serien el virrei i un governador francès. També, com passà en 1668-1669, són cèdules reials de Lluís XIV i de Carles II que autoritzaren les confirmacions.
- 18- Archiu Generau d'Aran, Arròs, 12/1/1674; Es Bòrdes de Castell-Ileó, 14/1/1674; Arròs, 26/1/1674; Arròs, 4/2/1674.
- 19- Les primeres amenaces franceses a Flandes daten de maig de 1667, la declaració de guerra de juliol de 1667; la pau fou signada el 2 de maig de 1668.
- 20- Vegeu L. BENHAMICHE i Y. KÉPEKLIAN *Cinq notaires de Saint-Béat, témoins de la vie économique et sociale de la haute vallée de la Garonne au temps de Louis XIV (1667-1668)*. Tesina de maîtrise, Tolosa, Universitat de Tolosa II, 1984, p. 101.
- 21- L. de FROIDOUR. *Lettres (1667-1668)*, publicades per Paul de Casteran, Aush, 1899, p. 95.
- 22- No podem entrar en tots aquests aspectes ací; remetem per al cas aranès a P. Poujade *Une vallée frontière dans la Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*. Aspèth, Pyrègraph, 1998, p. 349-351.

- 23- C. BOURRET *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*. Aspèth, Pyrègraph, 1995, p. 291.
- 24- C. DESPLAT *La guerre oubliée. Guerre paysanne dans les Pyrénées (XIIe-XIXe siècles)*. Biarritz, J. et D. Éditions, 1993, p. 139-142.
- 25- A. RAYNAUD "Lies et passeries entre haut Vicdessos (Ariège) et Valferrer (Pallars), de 1664 à 1830". M.-B Dufourcet-Hakim i J. Pontet (dir.) *Guerre et paix. Les enjeux de la frontière franco-espagnole (XVIe-début XIXe siècle)*. Bordeaux, PUB, 2016, p. 155-163.
- 26- G. REVERDY *Histoire des routes de France*. Paris, PUF, 1995, p. 64-65; C. DESPLAT *Pau et le Béarn au XVIIIe siècle*. Biarritz, J. et D. Editions, 1992, pp. 35-37.
- 27- M. CHEVALIER *La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*. Tolosa, Milan-Résonances, 1984 (1956), p. 453.
- 28- A. BRIVES *Pyrénées sans frontière. La vallée de Barèges et l'Espagne du XVIIIe siècle à nos jours*. Argelès-Gasòst, Société d'Études des Sept Vallées, 1984, p. 62.
- 29- En aquest sentit, és molt clara la demostració de Michel Papy estudiant les relacions entre la junta de Roncal (Navarra) i la vall de Varetós (Bearn) al final del segle XIX a M. PAPPY "Mutilation d'un rite : la junte de Roncal et de Barétous et la crise du nationalisme français dans les années 1890". *Lies et passeries dans les Pyrénées*, op. cit., p. 197-233.
- 30- Malgrat expressions com "pau per sempre" o "pau perpetuel" utilitzades algunes vegades pels signataris.
- 31- Vegeu P. POJADA *Viure com a bons veïns. Identitats i solidaritats als Pirineus (segles XVI-XIX)*. Catarroja, Afers, 2017.
- 32- En trobarem alguns exemples a P. Poujade, *Le Voisin et le Migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVIe-XIXe siècle)*, Rennes, PUR, p. 78-83 i p. 92-97.
- 33- C. DESPLAT, *La guerre oubliée*, op. cit.
- 34- Vegeu M. BRUNET *Contrebandiers, mutins et fiers-à-bras. Les stratégies de la violence en pays catalan au XVIIIe siècle*. Canet, Trabucaire, 2001, p. 117-156.